

MAKK FERENC A Szent István-i államról

„Nincs világfelfogástól független, tértől és időtől elvonatkoztatható, abszolút államfogalom, mivelhogy az állam meghatározása a filozófia-, a jog-, a történettudomány pillanatnyi helyzetétől való függése mellett is a legszorosabban kapcsolódik az államot egy nagyobb egység részeként szemlélő, ideológiát sugalló és kifejező világnézethez.”

(Kristó Gyula)

2009 tavaszán *Magyarország története* címmel a magyar históriát a kezdektől egészen napjainkig tárgyaló újszerű sorozat indult, amely huszonnégy önálló részből áll. Az egyes kötetek szerzőit, akik a bemutatott korszakok avatott ismerői – a főszerkesztői Előszó szerint – a szakmai igényesség vezette. Ez a célkitűzés az általam átnézett három első kötetben – minden bizonynyal a többi könyvben is – maradéktalanul megvalósult. A vállalkozás külön nagy erénye az, hogy az értekező szövegekhez térképek, rajzok, fotók, ábrák és forrásszemelvények formájában páratlanul gazdag – zömmel színes – illusztrációs anyag társul, s ily módon a képes magyar történelmi sorozat kötetit valóban „lenyűgöző vizuális látvány” jellemzi. Ez nemcsak a főszöveg megértését, a korabeli história tárgyi háttérének, a szereplők személyiségének és életének hitelesebb megismerését segíti elő, hanem a mai világunk látványosságokhoz szoktatott és szokott olvasóinak érdeklődését és képzeletét is jobban felkelti és megragadja. A szerzők – ha nem is mindig a szükséges mértékben – totális történelem-ábrázolásra törekszenek, mivel egyaránt szerepel a politika-, a gazdaság-, a társadalom- és a művelődéstörténet.¹

A sorozat második kötetét *Államalapítás 970–1038* címmel Font Márta készítette. Véleményem szerint a kötet legfontosabb – összegző, összefoglaló jellegű – fejezete az, amely *Az államszervezés mérlege* címet viseli.² Jelen írásomban csupán a mű ezen összegző fejezetével kívánok foglalkozni.

¹ ROMSICS IGNÁC: Előszó a sorozathoz. In: FODOR ISTVÁN: Östörténet és honfoglalás. In: Magyarország története. 1. Bp. 2009. (továbbiakban: FODOR 2009.)

² FONT MÁRTA: Államalapítás 970–1038. In: Magyarország története. 2. Bp. 2009. (továbbiakban: FONT 2009.) 92–93.

E rövid részben a szerző István uralkodásának (997–1038) mérlegét kívánja megvonni. Ezt a számvetést tulajdonképpen – a könyv címének is megfelelően – az államalapítás szempontjából végzi el. Fő kérdését a következőképpen fogalmazza meg: „az a struktúra, amit [István – M. F.] létrehozott, kimeríti-e már az állam fogalmát?”³ Előrebocsátom: Font Márta válasza az általa feltett kérdésre – egyértelműen és röviden megfogalmazva – az, hogy **nem**.

Meglepő a válasz, hiszen a magyar történetírásban mind ez ideig – az utóbbi néhány évet kivéve – lényegében minden történetírói irányzat a Szent István uralkodása alatt létrejött politikai-hatalmi berendezkedést államnak minősítette, legfeljebb az állam szóhoz különböző jelzőket tettek. Így például használták jelölésére többek között a keresztényállam, nemzetállam, patrimoniális állam, karizmatikus állam, préfeudális állam, feudális állam, intézményes állam, nyugat-európai, illetve európai (típusú) állam, intézményes területi állam kifejezéseket.

Érdeemes áttekinteni, hogy sorozatunk első és harmadik kötetének szerzői, akiknek művei időben közrefogják az államalapítás korát, s így kapcsolódnak egymáshoz, minek nevezik a honfoglalás kori (Géza és István előtti), illetve az István kori politikai rendszert. Fodor István a nomád jellegű magyar állam megjelölést alkalmazza az elsőre (másik írásában félnomád államnak nevezi azt),⁴ viszont mostani könyvében nem utal a következő korszak politikai-hatalmi struktúrájára, amit más művében európai típusú valódi államként emleget.⁵ A harmadik kötet szerzője, Koszta László pogány törzsi berendezkedésnek tartja a honfoglalás kori politikai rendszert, míg egyértelműen államnak, mégpedig középkori, illetve keresztény államnak minősíti a Szent István-kori berendezkedést.⁶ Font Márta a Szent István előtti időszakra szólóan törzsi államokról, barbár törzsi viszonyokról szól, az egyik térképen a Magyar Nagyfejedelemség elnevezést használja, de a szövegben ez sehol sem fordul elő, még a fejedelemség szó sem.⁷ István politikai rendszerét pedig keresztény királyság kifejezéssel jelöli meg,⁸ és –

³ FONT 2009. 92.

⁴ FODOR 2009. 55.; FODOR ISTVÁN: Az ősi magyar vallásról. In: Csodaszarvas 1 (2005) (továbbiakban: FODOR 2005.) 26.

⁵ FODOR 2005. 27.

⁶ KOSZTA LÁSZLÓ: Válság és megerősödés. In: Magyarország története. 3. Bp. 2009. 8–15., 18.

⁷ FONT 2009. 12–21., 26–32., 93.

⁸ FONT 2009. 75., 92.

mint utaltam rá – megtagadja tőle az államjellegét, azaz Szent István királyságát nem tekinti államnak.

Érdekes helyzet állt így elő, hiszen a Géza és István előtti időszakban volt állam (Fodor), az utánuk következő periódusban is létezett állam (Koszta), de a két periódus között nem volt állam (Font). Az olvasók – akár szakemberek, akár csak pusztán érdeklődők – kapkodhatják a fejüket. Nem nehéz megjósolni: így a főszerkesztői Előszóban megfogalmazott közérthetőséggel probléma lesz.

Font Márta azonban nem volt mindig ennyire szűkmarkú Szent István országaival szemben. 1993-ban még arról írt, hogy Szent László korában megerősödött a magyar állam (tudniillik a Szent István idejében létrejött állam). A szomszédos országokkal kapcsolatban szintén használta az állam fogalmát, így a Kijevi Rusz vonatkozásában is, és általánosságban beszélt középkori államokról.⁹ 2001-re változott meg gyökeresen a véleménye. Akadémiai doktori disszertációja szerint az ún. Köztes-Európa négy országának (a cseh, lengyel, orosz/rusz és a magyar területeknek) X–XII. századi történetében nem lehet államokról beszélni, mivel az első ezredfordulón mind a négy területen kialakult „új hatalmi központok valójában nem államok, hanem dinasztikus hatalmi központok” csupán.¹⁰ Ezért természetesen 2005-ben megjelent értekezésében ugyancsak igyekezett kerülni az állam fogalmát e területekkel kapcsolatban, s helyette az uralmi központ, hatalmi központ kifejezéseket használta.¹¹

Véleményem szerint komoly tévedés ezeknek a kifejezéseknek alkalmazása a Magyar Királyság minősítésére. Hiszen egy *országos* uralmi rendszer, az egész népességre kiterjedő politikai–hatalmi szerveződés hogyan lehet bármiféle dinasztikus hatalmi vagy uralmi *központ*, illetve fordítva? Nyilván sehogy sem, mivel ezek nem azonos értékű politikai kategóriák.

Egyébként hasonló fordulat következett be ugyanebben az időben Engel Pálnál is, aki 1990-ben még államalakulatokról, államalapításokról beszél a X. században krisztianizált európai népek esetében. Így könyve egyik alfejezetének a

⁹ FONT MÁRTA: Így élt Könyves Kálmán. Bp. 1993. 19.; FONT MÁRTA: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok történetéből. Pécs 1995. 10., 11., 38., 52. (Hasonlóan írt e kötet 1998-as kiadásában is.)

¹⁰ FONT MÁRTA: Kényszerpályák és választási lehetőségek a keresztény nagyhatalmak árnyékában (Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században). Pécs 2001. (Kézirat.) (Továbbiakban: FONT 2001.) 8., 164., 174., 176., 263., 310.

¹¹ FONT MÁRTA: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. (Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században). Bp. 2005. (továbbiakban: FONT 2005/a) 7., 8., 266.

címe *Szent István állama* volt.¹² Viszont 2001-ben – a Szent István-i millennium éve után – ehelyett már a *Szent István birodalma* kifejezést használja a keresztény királyság és a keresztény monarchia megjelölések mellett, s nagy határozottsággal kijelenti: „a létrejött politikai rendszer még évszázadokig messze volt attól, hogy államnak lehessen nevezni.”¹³ Sashalmi Endre pedig Európa csaknem egész középkorára kiterjeszti azt, hogy erre az időszakra nézve az állam fogalmának használata helytelen. Azt írja: „Az állam fogalmát alkalmazni a középkori politikai szerveződések vizsgálatára (középkoron érve a nyugati keresztény kultúrkör történetében a IV. századtól a XV. század közepéig terjedő időszakot), a korszak nagy részében nem indokolt, sőt egyenesen félrevezető.”¹⁴

E nézetek kialakulására Otto Brunner korábbi munkája után Joseph R. Strayer 1970-es könyve volt döntő hatással.¹⁵ Strayer szerint az állam modern fogalom, és a modern (a XVIII. század óta létező) állam jelölésére szolgál, ezért nem alkalmazható a középkori (főleg a kora középkori) politikai rendszerekre, mert azok a modern államiság jegyeivel nem rendelkeznek. A korai középkorban az állam kialakulását a hűbériség partikuláris viszonyai is rendkívüli mértékben akadályozták, s csak a XII. században kezdenek megjelenni a modern állam alapvető építőelemei (mint például az állandó jogi, gazdasági, politikai, katonai intézményrendszer, hivatásos bürokraták, írásos ügyintézés, szilárd főváros, politikai szuverenitás, különböző hatalmi ágak, stabil határok stb.)¹⁶

¹² ENGEL PÁL: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. In: Magyarok Európában. I. Bp. 1990. (továbbiakban: ENGEL 1990.) 111., 112., 121.

¹³ ENGEL PÁL: Szent István birodalma. In: História Könyvtár. Monográfiák. 17. 26–29.

¹⁴ SASHALMI ENDRE: A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700). Pannonica Kiskönyvtár. Bp. 2006. 9–10. Ehhez l. még FONT MÁRTA: Magyarország, 1000–1204. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti koncepciók vagy valós történeti régiók. Szerk.: SASHALMI ENDRE. Pécs 2007. 81. E helyen a szerző az *állam* szó helyett „a dinasztikus hatalom,” „dinasztikus uralom” kifejezéseket használja a kora középkori hatalmi szerveződés jelölésére.

¹⁵ OTTO BRUNNER: Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte. Südostforschungen im Mittelalter. Brünn–München–Wien. 1942.²; JOSEPH R. STRAYER: On the Medieval Origins of the Modern State. Princeton. New Jersey 1970. (továbbiakban: STRAYER 1970.). Második kiadás: 2005.

¹⁶ STRAYER 1970. 3–16. – Bizánc kivételes helyzetére – miszerint államisága az egész középkorban összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint bármelyik más európai országé – lásd LOUIS BRÉHIER: A bizánci birodalom intézményei. Bp. 2003. 172–173. Nyugat-Európában csaknem hozzá hasonlóan fejlett államnak minősül a mór Córdoba Kalifátus a középkorban. Erre lásd RACHEL RICHÉ: España musulmana (siglos VIII–XV). Barcelona 1982. 49–115. (Utóbbi adatért ELTER ISTVÁNNak jár köszönet.)

A hazai történetírásban, mint utaltam rá, néhányan magukévá tették és erőteljesen hirdetik Strayer koncepcióját, s ennek alapján tagadják Szent István királyságának állam-voltát. Az pedig mindenképpen nagy túlzás Font Márta részéről, miszerint „Az állam fogalom esetében kialakult álláspont szerint ma már általános [sic! – M. F.] az a vélekedés, hogy a középkori politikai képződményekre nem alkalmazható.”¹⁷ Én ugyanis úgy tapasztalom, hogy a történész és régész szakmában – legalábbis Magyarországon – változatlanul széles körben elterjedt ma is az állam fogalom használata a középkort illetően, de a nemzetközi szakirodalomból sem tűnt el a fogalom, miközben külföldön és itthon is igen komoly kritikák fogalmazódtak meg a Strayer-féle felfogással szemben.¹⁸

Meglehetősen különös ezek után Font Márta egy másik érvelése ugyancsak 2005-ből. Ez így szól: „Ha az állam fogalmán egy intézményrendszer működését értjük, akkor az általam elemzett területen és időben [értsd: Kelet- és Közép-Európában a X–XII. században – M. F.] aligha beszélhetünk róla; ha a régió keresztény uralkodói által létrehozott új hatalmi központok létezését az állammal azonosítjuk, akkor államról kell [sic – M. F.] beszélnünk.”¹⁹ Úgy érzem, hogy feltehetem a kérdést: most akkor végül is volt állam a középkorban, vagy nem volt?

Ez a bizonytalanság – egy nagy fontosságú kérdést illetően – jelen művében is tetten érhető. Miközben rendre új politikai, új hatalmi, új kormányzati központról és struktúráról (de nem államról) beszél, folyamatosan használja az államszervezés, államalapítás (a főcímben is ez van) és államszervező harcok kifejezéseket, és István szellemi gyermekét, az Intelmeket – Szűcs Jenő nyomán – egyenesen államelméleti munkának tartja, mindezt állam nélkül. De itt lehet megemlíteni olyan minősítéseit is, mint István, „az államalapító király” vagy „a keresztény államot megszervező Géza és Ist-

¹⁷ FONT MÁRTA: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 21. Szeged 2005. 5.

¹⁸ STAYER elméletének első komoly magyarországi bírálatára – külföldi kritikák ismertetésével együtt – I. SZABADOS GYÖRGY: Az állam-fogalom középkori létjogosultságáról. Szeged 2009. (Kézirat; továbbiakban: SZABADOS 2009.). Köszönet a kézirat használatáért. – Néhány példa elégséges lehet annak igazolására, hogy a szakirodalomban jelenleg is elterjedt az állam (államiság) fogalmának használata. (Európa közepe ezer körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk.: ALFRIED WIECZOREK és HANS-MARTIN HINZ. Stuttgart 2000.); NIEDERHAUSER EMIL: Kelet-Európa története. Bp. 2001. 19–40.

¹⁹ FONT 2005a 7. – L. ehhez még FONT 2009. 15.

ván.”²⁰ Az előbb felvetett kérdés magyar vonatkozásban is megfogalmazható: István ténylegesen megalapította-e a magyar államot vagy nem, illetve Géza és István megszervezték-e a magyar államot vagy nem? (Nyilvánvalóan az említett közérthetőség a legkevésbé sem valósul meg ily módon.)

Font Márta röviden sorra veszi a Strayer-féle – XVIII–XX. századi – *modern* állami kritériumokat, és rendre megállapítja azok érvényesülésének a mértékét Szent István korára vonatkozóan.²¹ Eszerint az ország kereszténnyé válása még nem fejeződött be, a későbbi pogánylázadások ennek bizonyítékai. Az egyházi intézmények kiépülése sem fejeződött be, hiszen a tizenkét középkori püspökségből csupán nyolc épült ki István alatt, s az egyház középső szintje csak nyomokban volt még jelen. A várközpontok és a vármegyék kialakítása sem volt teljes, mivel a számuk később növekedett, s az ispáni rendszer sem tekinthető szilárdnak, mert nagyon függött az uralkodó személyétől. A nemzeti viszonyok átrendeződése ugyan megindult, de csak a XI. század második felében fejeződött be. Az írásbeliség és a pénzverés szintjén is csak a kezdeti lépések történtek meg. Ezek után levonja a következtetését: „az államszervezés nem fejeződött be, és az állami intézményrendszer megalapozásának csak a kezdeti [sic – M. F.] történtek meg.” Ennek igazolására szolgál a fejezet utolsó mondata: „A rendszer sérülékenységet az 1038 után bekövetkező krízis mutatta meg.”²² Értelmezésem szerint mindez kétségtelenül azt jelenti, hogy István alatt ténylegesen nem jött létre magyar állam, mert – korunk *modern* állami kritériumai szerint – nem épült fel az állam egész, teljes rendszere, ezért is került súlyos válságba 1038 után. Mindezzel kapcsolatban öt lényeges megjegyzésem van.

1. Nehéz értelmezni a szerző azon mondatát, miszerint „Az egyházi intézményrendszer kiépülése sem fejeződött be: a középkori tizenkét püspökség közül nyolcat lehet biztosan István alapításának tekinteni.”²³ A véleményem az, hogy ezzel a megállapításával a szerző István király egyik korszakos jelentőségű tettét, alkotását becsüli le. A magyar király – eltekintve az

²⁰ FONT 2009. 9., 12., 14., 21., 26., 31., 32., 44., 62., 65., 92., 93., 96., 97.

²¹ FONT 2009. 92–93.

²² FONT 2009. 93. – Éppen ezért fogalmaz FONT MÁRTA egy helyütt úgy, hogy az államszervező harcok révén alakultak ki „a későbbi [mikori? – M. F.] állam területi keretei” (FONT 2009. 32.)

²³ FONT 2009. 93.

egyetlen, önálló székhely és állandó, szilárd szervezet nélküli, latin rítusú missziós püspökségtől – a semmiből legalább nyolc, Rómának alárendelt egyháztartományt (két érsekséget és hat püspökséget) állított fel, amelyek gyakorlatilag átfogták az akkori ország egész területét.²⁴ Van egyébként olyan szakvélemény is, főleg egyháztörténészek körében, amely tíz egyházmegyét tulajdonít Istvánnak.²⁵ Arra is érdemes utalni, hogy a korszakban abszolút kötelező érvénnyel semmiféle kánonjogi törvény nem határozta meg az egyházmegyék számát. Ebből a szempontból a IX. századi Pseudo-Isidorus-féle egyházi joggyűjteményre szoktak hivatkozni, amely szerint egy szuverén királyság önálló egyháztartományához egy érsekség és tíz-tizenkét püspökség tartozik. A pápaság is csak ajánlásként fogalmazta meg ezt a X. század végétől az uralkodók részére, de még így sem számított kötelező érvényű előírásnak. A maga számára Szent István nem is tekintette még „vezérlő elvnek” sem, hiszen a két érsekség (Esztergom és Kalocsa) alapításával jelentősen túllépett a pápai ajánláson.²⁶

Ugyanakkor az is valószínű, hogy azt a korabeli egyházi előírást is mellőzte, amely szerint egy önálló érsekség alá – már alapításától kezdve – legalább három püspökség tartozott. Ugyanis az esztergomi érsekségnek – a sajátja mellett – megalapításakor csupán egy (a veszprémi), eset-

²⁴ L. például KOSZTA LÁSZLÓ: Egyház- és államszervezés. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk.: KRISTÓ GYULA. Bp. 2001. (továbbiakban: KOSZTA 2001.). 69–70.; KRISTÓ GYULA: Magyarország története 895–1301. Bp. 2003.² (továbbiakban: KRISTÓ 2003.) 108.

²⁵ Így például TÖRÖK JÓZSEF: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. In: Keresztény századok. Bp. 2002. (továbbiakban: TÖRÖK 2002.) 47., 55.; BERTÉNYI IVÁN: Szent István és öröksége 1000–1440. Bp. 1997. 14.; ZSOLDOS ATTILA: Magyar középkor. Az Árpádok és az Anjouk (950–1382). In: Milleniumi magyar történet. Szerk.: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY. Bp. 2001. (továbbiakban: ZSOLDOS 2001.) 51.

²⁶ GERICS JÓZSEF: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In: Szent István és kora. Szerk.: GLATZ FERENC és KARDOS JÓZSEF. Bp. 1988. 92–93.; Az államalapítás korának írott forrásai. In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 15. Szerk.: KRISTÓ GYULA. Szeged 1999. 281. 981. jegyz. (THOROCZKAYI GÁBOR írása.); KRISTÓ GYULA: Írások Szent Istvánról. Bp. 2000. (továbbiakban: KRISTÓ 2000.) 126.; THOROCZKAYI GÁBOR: Írások az Árpád-korról. Bp. 2009. 17., 20. 57. jegyz., 54., 56. 12. jegyz. – A nemzetközi szakirodalomból erre l. ERICH FEINE: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche. Weimar 1954. 144–147.; HORST FUHRMANN: Provincia constat duodecim episcopatus. Zum Patriarchatsplan Erzbischof Adalberts von Hamburg-Bremen. In: Studia Gratiana XI (1967) 389–404. (E munkákra KOSZTA LÁSZLÓ hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.)

leg kettő (a veszprémi és a győri) püspöki egyházmegyéje volt. A harmadik egyházmegye csak 1003 táján került megszervezésre Erdélyben. Mindez azt mutatja, hogy a magyar király nem az egyházi kívánalmakhoz és előírásokhoz, hanem a tényleges lehetőségekhez alkalmazkodott – az ún. magánegyházi rendszeren belül – egyházmegyei létesítésekor.²⁷ Különbösen pedig már az Árpád-kor vége felé a Magyar Királyság egyházmegyéinek a száma tizennégy lett a szerémi és a boszniai püspökség megszervezésével, tehát a szerző által említett tizenkettőt is meghaladta. Azután 1526-ig az egyházmegyéék száma tovább nőtt újabb – főleg miszsiós – püspökségek felállítása révén.²⁸ Akkor végül is a Szent István által létesített nyolcat melyik középkori számhoz kell hasonlítani, ha egyáltalán kell? Az összevetés érdekében azt is tanulságos figyelembe venni, hogy ebben az időszakban lengyel földön az önálló gnieznói érsekséghez három püspökség tartozott (külön működött még a poznani püspökség), Cseh- és Morvaországban önálló érsekség nélkül mindössze kettő (a prágai és a morva) püspökség létezett a német mainzi érsekség alá rendelten.²⁹

2. A Szent István-i állam – mint politikai-hatalmi szervezet – gyökeres változást, teljes szakítást jelentett a korábbi *keleti (steppei) jellegű* politikai struktúrával szemben. A régihez képest az új kormányzati szerveződésnek a fő elemei a következők voltak: új, keresztény legitimáció (királlyá koronázás), vérségi szerveződés helyett területi elv a közigazgatásban (várispánsá-

²⁷ LENKEY ZOLTÁN-ZSOLDOS ATTILA: Szent István és III. András. In: Párhuzamos életrajzok. Bp. 2003. 63–65.; KRISTÓ 2003. 107.; VINCENT MÚCSKA: Az első magyarországi püspökségekről. In: Fons 12 (2005/1. sz.) 18., 19., 24. – A magánegyházi jellegre l. például Magyarország története. I/1. Előzmény és magyar történet 1242-ig. Szerk.: SZÉKELY GYÖRGY és BARTHA ANTAL. Bp. 1984. (a vonatkozó rész GYÖRFFY GYÖRGY munkája; továbbiakban: GYÖRFFY 1984.). 777.; KOSZTA 2001. 72–73.

²⁸ Minderre l. például ÉRSZEGI GÉZA: Püspök. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Szerk.: ENGEL PÁL és MAKK FERENC. Bp. 1994. (továbbiakban: KMTL) 563–564.; KOSZTA LÁSZLÓ: Missziós püspökségek. In: KMTL. 458–460.; KRISTÓ 2000. 122.; ZSOLDOS 2001. 13.

²⁹ A lengyel helyzetre l. STANISŁAW A. SROKA: Lengyelország. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk.: KRISTÓ GYULA és MAKK FERENC. Szeged 2000. (továbbiakban: EuM.) 181. A cseh viszonyokra l. RICHARD PRAŽAK: Cseh- és Morvaország. In: EuM. 195.; KOSZTA 2001. 69.

gok, vármegyék),³⁰ új típusú királyi tanács (hazai és külföldi világi és egyházi főemberekből), új ideológia (keresztény egyház és vallás – gyakorlatilag államvallás és államegyház),³¹ új szervezetű és irányítású haderő, új típusú (központi) törvénykezés, új tulajdonviszonyok (magántulajdon), a közszabadok pénzbeli megadóztatása (szabadok denárja), önálló (gazdasági jellegű) pénzverés és a hivatalos írásbeliség megjelenése.³²

3. Az új politikai (állami) struktúra – nemcsak Szent István uralkodása alatt, hanem a XI. század egésze során is – *hatékonyan működött*, hiszen sikerrel úrrá lett a pogánylázadások és a trónharcok pusztító beháborúin, ugyanakkor eredményesen állta útját a több irányból jelentkező külföldi (német, pápai, bizánci és a különösen veszélyes keleti nomád) expanzív törekvéseknek. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy miközben 1030-ban Szent István állama fegyverrel hárította el a német hűbéri alávetést, csaknem ugyanabban az időszakban Lengyelország (1032-ben), Csehország (1033-ban) ismételten a német fennhatóság vállalására kényszerült. A szomszédos Bulgária 1018-ban csaknem két évszázadra elvesztette függetlenség-

³⁰ Az állammal szorosan együttműködő egyház a maga territoriális szervezetével (az egyházmegyékkel, esperességekkel és a falusi plébániákkal) is a területi jelleget erősítette az ország igazgatásában. Erre l. KOSZTA LÁSZLÓ: A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk.: KRISTÓ GYULA és MAKK FERENC. Szeged 1996. 111–112.; KOSZTA 2001. 65–66.

³¹ Érdemes teljesen új és fontos sajátosságként kiemelni azt, hogy a legfelsőbb kormányzati szerv, a királyi tanács (senatus) munkájában részt vettek a világi főemberek mellett a nemzetközi tapasztalatokkal és jelentős külföldi kapcsolatokkal rendelkező egyháznagyok is, akiknek közreműködését a király nem nélkülözhetette diplomáciája során. Erre l. például TRINGLI ISTVÁN: Az új királyság berendezkedése. In: Válaszúton. Szerk.: KREDICS LÁSZLÓ. Veszprém 2000. 94.; GÁBOR VARGA: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. In: Studia Hungarica. 49. München 2003. 90–92. – Elmondható, hogy a magán-egyházi, illetve államegyházi rendszer érvényesülése nyomán – a királyi irányítás mellett – szorosan kapcsolódott egymáshoz az állami és az egyházi intézményrendszer. Az egyházi szervezet a világi igazgatás munkájának részeseként tulajdonképpen számos fontos területen (így a diplomácia, közigazgatás, törvényhozás, hivatali írásbeliség terén) kiegészítette, segítette a világi kormányzati apparátus működését. Természetesen a magyar egyház helyzete és szerepe nem volt egészen azonos a korabeli német birodalmi egyházzal, amely „a birodalom kormányzásának eszközeként szerveződött meg.” (KOSZTA LÁSZLÓ: Németország. In: EuM. 86–90.)

³² Ehhez l. KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 8. Szeged 1995. (továbbiakban: KRISTÓ 1995.) 335–358.

gét, és beosztották a bizánci tartományok közé; a szerbek és a horvátok szuverenitása is igen súlyos csorbát szenvedett a bizánci expanzió következtében.³³

4. Ez az állam *életképesnek bizonyult*: nemcsak hogy nem sorvadt el intézményrendszerének kétségtelenül meglevő hiányosságai, egyenetlenségei miatt, hanem – ha csak a Kálmán király idejéig terjedő korszakot nézzük – eredményesen tudott tovább is fejlődni, amit egyebek mellett fontos új tisztségek kialakulása (vajda, bán), újabb vármegyék szervezése (számuk a mintegy 30-ról 45-re nőtt), az egyházi középszint (esperességi és káptalani rendszer) kiépülése, újabb egyházmegyék felállítása, a vallási élet fejlődése igazol.³⁴ De sorolhatók tovább a Szent István-i állam – akár csak a XI–XII. század fordulójáig nyomon követhető – folyamatos és fokozatos kiteljesedésének bizonyítékai, az igazságszolgáltatás (bíráskodás és törvénykezés) fejlődése, a műveltségi viszonyok érezhető gyarapodása, az ország területi egységének véglegessé válása (a Kárpátok hegykoszorúja, a Fischa és a Morva folyók, valamint a Száva és az Al-Duna lettek a határok).³⁵ A királyság megerősödve került ki a súlyos és több évtizedes válsághelyzetből, s megnövekedett erejét a XI. század végétől jelentős területi hódításokra tudta

³³ L. például GYÖRFFY 1984. 815–1006.; MAKK FERENC: Magyar külpolitika (896–1196). In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 2. Szeged 1996.² 61–65.

³⁴ Ehhez jellemző kortársi értékelésként meg lehet említeni azt, hogy Kálmán király a maga uralkodásának idejét – Istvánéhoz képest – „a tökéletes vallásosság” korának tekintette. (Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: MAKK FERENC és THOROCZKAY GÁBOR. In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 22. Szeged 2006. 171. (KÖRMENDI TAMÁS fordítása.)

³⁵ A határookra l. KRISTÓ GYULA: Szent István király. Bp. 2001. 106., 110–111. – Érdekes változás figyelhető meg a királyi cím használatában. Szent István többnyire a magyarok királya (*rex Hungarorum*) címet használta, de már nála megjelenik a nép helyett az országnév a királyi titulus mellett, illetve a Pannonia szó és változatainak szerepeltetése a hatalma alatt álló terület jelölésére oklevélben és vitatott aranypénzén. A Pannonia felirat azután utódainak pénzein is megtalálható. Szent László alatt 1093 táján a *rex Hungariae* alak használatos, s a továbbiakban ez következetesen felváltotta a *rex Hungarorum* címet. Azaz az alattvalók megjelölése helyére fokozatosan az ország, az állam területének megnevezése lépett. Mindehhez l. MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Bp. 1984. 80.; NAGY GÉZA: A magyar királyok címe a XI. században. In: Turul 24 (1906) 112–116.; HÓMAN BÁLINT: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. In: HÓMAN BÁLINT: Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 191–250.; KOVÁCS LÁSZLÓ: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Bp. 1997. 24–139. (passim); GEDAI ISTVÁN: Szent István arany pénzverése. Bp. 1999. 31–57.

fordítani a Balkánon Horvátország és Dalmácia elfoglalása révén. A központi (királyi) hatalom igen erős volt: ezt lehetővé tette az uralkodó dinasztia óriási földvagyonra és az, hogy ekkor Magyarországon nem volt, nem alakult ki hűbériség, s ezáltal Nyugat-Európától eltérően elmaradt az állam, a központi hatalom privatizációja, partikuláris szétdarabolása.³⁶ Ajtony vezér 1028 tájára tehető bukása után Szent István királyságán kívül más önálló – hazai vagy idegen (külföldi) eredetű – politikai-hatalmi szervezet a Kárpát-medencén belül nem volt!

5. Igaz, hogy a mai modern *állam*-fogalom pontos jelölésére, mai jelentésének kifejezésére teljesen azonos értelmű latin vagy más nyelvű szó a középkor idején nem volt használatban a nyugati, latin rítusú kereszténység területén. Ugyanakkor használatosok voltak olyan szavak (például: *regnum*, *monarchia*), amelyek a XI. századi – s így a Szent István kori – magyarországi latinságban megalapozott történeti vélemény szerint „államszerű politikai rendszer jelölésére” szolgáltak. Ezt igazolja az államjogász Paczolay Péter – nagy nemzetközi szakirodalomra támaszkodó – megállapítása is. Eszerint „Az államfogalom modern absztrakciójának előzményei az állam szó megjelenése előtt más szavakban jelentkeztek.” Felsorolásában e szavak és kifejezések között szerepel a *regnum* és a *monarchia* is.³⁷ Nincs tehát fogalmi, terminológiai akadálya annak, hogy Szent István királyságát államnak tekintsük.

Összegzőképpen az a határozott véleményem, hogy a Szent István által – a Géza-kori kezdeményezésekre támaszkodva s bizonyos német intézményi mintákat figyelembe véve – létrehozott kormányzati (állami) struktúra a maga korában a *hazai körülményeknek megfelelően* felépített politikai-hatalmi rendszer volt. Ezt mutatja egyebek mellett az is, hogy a Szent István-i közigazgatás nem az ezredforduló német/bajor szisztémájához hasonlított, hanem a VIII–IX. század fordulójának Karoling rendszeréhez. Ez felelt meg a magyar király központosító, országegyesítő törekvéseinek, hiszen a ma-

³⁶ KRISTÓ 1995. 368.; MEZEY BARNA (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Bp. 2003.⁵ (továbbiakban: MEZEY 2003.) 48. – A hűbériség és az állam privatizációja témára I. KATUS LÁSZLÓ: A középkor története. Bp. 2000. 227., 252–255.; MAKK FERENC: A magyarság korai története. In: Királyné messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Szerk.: RAMON SAROBE és TÓTH CSABA. Bp.–Barcelona 2009. 64., 65.

³⁷ Erre I. KRISTÓ 1995. 47–54.; PACZOLAY PÉTER: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. In: GOMBOS JÓZSEF: Finnország története. Szeged 1994. (továbbiakban: PACZOLAY 1994.) 13–16.; PACZOLAY PÉTER: Államelmélet. I. Macchiavelli és az államfogalom születése. Bp. 1998. (továbbiakban: PACZOLAY 1998.) 114–120.

gyar ispánok (comites) éppen úgy a királyi akaratot juttatták érvényre, miként korábban a Karoling grófok, eltérően az ezredforduló német grófságainak vezetőitől, akik viszont – nagy többségükben – örökletessé vált magángrófságaikban elsősorban már a helyi és a saját érdekeket képviselték a terület igazgatása során – gyengítve ezzel a központi, uralkodói hatalmat.³⁸

Ez a Szent István-i politikai hatalmi struktúra – mint *állam* – a király vezetésével saját törvényei és meglevő intézményei révén szuverén módon szervezte és irányította a fennhatósága alatt élő nép egészének életét, ugyanakkor hatékonyan kifejezésre juttatta és érvényesítette az uralkodó (egyházi és világi) elit érdekeit és törekvéseit. Egyébként ezek azok az *államismérvek, államkritériumok*, amelyek véleményem szerint számos államdefinícióban – természetesen eltérő mértékben és eltérő hangsúllyal – megfogalmazásra kerülnek.³⁹

Figyelembe véve egyrészt a korabeli német állami berendezkedést, másrészt a korabeli magyar politikai struktúra későbbi továbbfejlődését, harmadrészt a felgyorsított ütemű építkezést, nyilvánvalóan az új állam több ponton is a kezdetlegesség és az elnagyoltság jegyeit mutatja magán.⁴⁰ Annak ellenére, hogy az előbbieken említett kritériumok különböző mértékben érvényesültek a Magyar Királyság gyakorlatában, ismételten csak azt lehet megállapítani, hogy a Szent István-i állam, azaz a *nyugat-európai típusú kora középkori magyar állam* a korabeli szükségleteknek megfelelően minden lényeges feladatát jól látta el. Éppen ezért azzal a véleménnyel értek egyet, amely szerint „István király állama nagyon is megfogható politikai, intézményi és területiális valóság volt”.⁴¹

³⁸ ENGEL 1990. 123.; KRISTÓ 2001. 74.

³⁹ Az idevonható államdefiníciókra l. például MAX WEBER: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I/1.* Bp. 1987. 78–79.; KRISTÓ 1995. 11–38., 95.; HORVÁTH PÁL (szerk.): *Egyetemes jogtörténet.* Bp. 1997. 27.; TAKÁCS PÉTER: *Az állam fogalma.* In: *Államelmélet.* Szerk.: TAKÁCS PÉTER. Miskolc 1997. 9–28.; KRISTÓ GYULA: *Szent István állama.* In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Szerk.: KRISTÓ GYULA. Bp. 2001. 13.; SZABADOS 2009. 8.; PACZOŁAY 1994. 13., 29.

⁴⁰ VÁCZY PÉTER: *A királyság központi szervezete Szent István korában.* In: *Szent István Emlékkönyv. II.* Szerk.: SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. 1938. 51–53.; DEÉR JÓZSEF: *Pogány magyarság–keresztény magyarság.* Bp. 1938. 101–103.; SZÜCS JENŐ: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról.* Bp. 1983. 55–67.; ENGEL 1990. 123.; KRISTÓ 1995. 367.; MEZEY 2003. 42–43.

⁴¹ SZÜCS JENŐ: *Nemzet és történelem.* Bp. 1974. 364. – Másként megfogalmazva: „Szent István államának léte vitathatatlan tény.” (KRISTÓ 1995. 332.)

Az azonban ugyancsak kétségtelen, hogy ez a politikai-kormányzati szervezet az Árpádok és az Anjouk uralkodó dinasztiájához – mindenekelőtt a király személyén keresztül – rendkívül szorosan kötődő és kapcsolódó középkori állam volt. Ebben az államban – az Árpád-kor utolsó évtizedeit és az Anjou-rezsim elejének tartományúri korszakát kivéve – a mindenkori király hatalmi túlsúlya érvényesült az ország irányításában minden más társadalmi erővel szemben. Ugyanakkor mindkét dinasztia a Magyar Királyság, a magyar állam belső kohézióját, fontos összetartó tényezőjét alkotta. Éppen ezért úgy vélem: ennek a nyugat-európai típusú magyar államnak a megjelölésére leginkább a *dinasztikus állam* kifejezés lehet a legalkalmasabb. A *dinasztikus állam* kifejezés alatt a Kárpát-medencei Magyar Királyság politikai, intézményi és területiális államszervezetét értem kialakulásától, Szent István korától kezdődően.

Ezt a *dinasztikus államot* fogja felváltani – Zsigmond uralkodását követően – a középkori nyugat-európai állam újabb változata, az ún. *rendi állam*, amely a dinasztiaát megtestesítő király és a különböző társadalmi erők, a rendek között a hatalom elosztásának és gyakorlásának, az ország irányításának teljesen új, a korábbinál arányosabb és demokratikusabb formáját jelenti a középkoron messze túlmenően egészen 1848-ig, a rendiség bukásáig.⁴²

Font Márta ebben a könyvében és más munkájában a közismert felfogás alapján helyesen hangsúlyozza, hogy az állammá fejlődés – Európa más területeihez hasonlóan – nálunk is a törzsiségből (a törzsi-nemzetségi viszonyokból) indult ki, de Strayer és hívei nyomán azt vallja, hogy magyar földön (s az ún. Köztes-Európa egész térségében) a politikai struktúra nem érte el az államiság fokát. A régió népei a jelzett időszakban – a X–XII. században – csupán egyfajta *átmenet* állapotába kerültek.⁴³

Én viszont úgy látom – egyetértve Kristó Gyulával – hogy a korábbi nomád fejedelemség (= nagyfejedelemség) politikai-hatalmi kereteit szétfeszítő törzsek (törzsi államok) felszámolása révén Szent István korában a magyar politikai-ha-

⁴² A rendiségre, illetve a rendi államra l. például ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS: Magyarország története (1301–1526). Bp. 1998. (a vonatkozó rész ENGEL PÁL munkája.) 193–195.; PÁL ENGEL–GYULA KRISTÓ–ANDRÁS KUBINYI: Histoire de la Hongrie médiévale. II. Des Angevins aux Habsbourgs. Presses Universitaires de Rennes. 2008. (a vonatkozó rész ENGEL PÁL munkája.) 187–194.

⁴³ FONT 2001. 9.; FONT 2005a 17.; FONT 2009. 32., 62., 80.

talmi rendszer fejlődése egyértelműen eljutott az állam szintjére.⁴⁴ *A törzstől az államig* tartó átalakulás legnagyobb eredményének kétségkívül a magyarság megmaradása tekinthető itt a Kárpátok medencéjében, ami számos más nép (így például a dák, hun, avar, morva) esetében nem mondható el.⁴⁵ Kár, hogy erre a nagy jelentőségű történelmi tényre és vívmányra nemcsak ebben a fejezetben, de az egész könyvben még utalás sem található.

Hangsúlyozom: természetesen ha Szent István politikai-hatalmi rendszerét a XX–XXI. századi nyugati polgári állam kritériumai alapján vizsgáljuk, akkor nyilvánvalóan ahistorikus módon más eredményekre lehet jutni. De ezt nem szabad tenni. Mint ahogyan például az angolszász világban a X–XI. századi angol királyságot sem lehet, mert nem is szabad, a mai polgári demokráciára épülő alkotmányos monarchia jegyei szerint megítélni és értékelni. Az államnak, mint az emberiség régi, az ókortól meglevő politikai-hatalmi szerveződésének a tanulmányozásával kapcsolatban feltétlenül érdemes figyelembe venni azt, amit Georg Jellinek német jogtudós mond: „Minden emberi intézmény és így az állam is, dinamikus természetű, lényege nem minden korra nézve állandó, hanem változik, alakul, amennyiben beilleszkedik abba az átfogó átalakulási folyamatba, amelyet az emberiség történelme során megvalósít.”⁴⁶

Éppen ezért a történészek számára nagyon is megszívlelendő a magyar államjogász alábbi megállapítása: „Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos [sic – M. F.], sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.”⁴⁷

Ily módon szerintem a megfelelő értelmű államfogalom (ti. a *dinasztikus állam*, illetve a *rendi állam*) a Szent István alatt létrejött és lényegében Mohácsig működő középkori keresztény Magyar Királyság számára – két egymást követő korszakban – megfelelő tudományos, szakmai minősítésnek tekinthető.

⁴⁴ KRISTÓ 1995. 320–322. – Ehhez l. még HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA: Magyar történet. I. Bp. 1939. (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 179., 230.; SZÉKELY GYÖRGY: Törzsek alkonya – népek születése (Közép- és Kelet-Európa a magyar honfoglalás után). In: Századok 110 (1976) 420., 426–428.; KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: A kilencedik és a tizedik század története. In: Magyar századok. Bp. 2000. (a vonatkozó rész MAKK FERENC munkája). 325–332.; ZSOLDOS 2001. 41.

⁴⁵ HÓMAN 1939. 240.; ENGEL 1990. 107., 123.; MAKK FERENC: A királyság első százada. Bp. 1992. 67.; TÖRÖK 2002. 87.; KRISTÓ 2003. 111.

⁴⁶ GEORG JELLINEK: Általános államtan. Bp. 1994. 47.

⁴⁷ PACZOLAY 1994. 10.; PACZOLAY 1998. 10.

FERENC MAKK

On St Stephen's State

Up to now Hungarian historiography has held the general view that the kingdom of St Stephen (1000/1—1038) can be regarded as a state. In the last few years, however, following the theory put forward by Joseph R. Strayer, a new concept appeared in historical literature, according to which the kingdom of St Stephen cannot be considered a state by modern standards, and it can only be seen as a power centre.

The author of the present study, on the other hand maintains that the Christian Hungarian state can be regarded as a western European-type state from its birth onward, which can rather be characterised by territorial organisation, than by the former tie of kindred concept. The kingdom of St Stephen with the active cooperation of Christian church lived up to the criteria required by a state. Accordingly, the contemporary Latin expressions referring to it – *regnum*, *monarchia* – depicted its main functions as well, i.e. they showed that the kingdom of St Stephen – as a dynastic state – was a functioning political power system in reality.